

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת במדבר וחג השבועות, תשע"ב
מספר 968

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יוונית בתרגום אונקלוס: איש על דגלו (ב:ב) גבר על טקסיה¹ רפאל בנימין פוזן

בימינו, דגל הוא אות על אריג; יריעת בד מצוירת המשמשת סמל, כפירוש ראב"ע כאן: "ובדגל יהודה צורת אריה". אבל בפרשתנו, ולהלן במסע המחנות (י:יא-כח), דגל בא במשמעו הראשוני: יחידה צבאית גדולה הנחלקת ליחידות משנה. כך הבינו גם חז"ל, כמוכח מדרשותיהם:

אַיִמָּה פְּנִדְגָלוֹת (שה"ש ו:י) – אין דגלים אלא צבאות שנאמר: 'דָּגְלָ מִחֲנֵה יְהוּדָה... וַצָּבָאוּ וּפְקֻדֵיהֶם' (שמו"ר טו, ו); דָּגוּל מִרְכָּבָה (שה"ש ה:י) – בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו כ"ב רבבות של מלאכים... והיו כולם עשויים דגלים-דגלים (במ"ר פרשה ב).

אם כן, "דגלים" הם חטיבות, וגם הביטוי "דגלי מדבר" (שבת ה.) משמעו מחנות המדבר. ומכאן תרגם אונקלוס "איש על דגלו באתת" – "גבר על טקסיה באתון": במילה היוונית "טיקסא" שמשמעה יחידה צבאית.² וכן תרגם "וַיֵּאָסֶר אֶת רֶכְבוֹ" (שמו"ר יד:ו) – "וַיִּטְקִיס יְתָ רְתִפִּיה". הפועל היווני "טיקיס" עניינו התייצבות החיילים לסדר ולמערכה.³ מפירושי רש"י מתברר שגם הוא הכיר בשתי הוראות "דגל": יחידה צבאית וגם אריג צבוע.⁴

בתרגום אונקלוס יש כ-20 מילים ביוונית. כגון: "קְלָפוֹת שְׂמֵלֹת" (בר' מה:כב) – "אֲוִסְטֵלֶן/אֲצֵטֵלֶן דְּלִבּוֹשָׁא".⁵ וכן תרגם ביוונית "אֲדָרְת" (בר' כה:כה) – "פֶּכְלֶן"; "צִיצִית" (במ' טו:לח) – "פְּרוֹסְפֵדִין" – שניהם פריטי לבוש. פריטי אוכל, כגון: "כְּצִפִּיחַת בַּדְּבֶשׁ" (שמו"ר טז:לא) – "פְּאֶסְקֵרִיטֶן בְּדֶבֶשׁ"; "וַיִּרְקִי מִצוֹת" (שם כט:ב) – "וַיִּאֲסֹפּוּגִין פְּטִירִין". מונחים טכנולוגיים, כגון: "קֶעֱרֵתִיו" (שם כה:כט) – "מְגִיסוֹהִי"; "קֶרְסִי זָהָב" (שם כו:ו) – "פּוֹרְפִין דְּדֶהָב"; "סִירְתִיו" (שם כז:ג) – "פְּסִסְתִירְתִיהִ"; "וַיִּכְנֹו" (שם ל:יא) – "וַיִּבְסִיסִיהִ". וכן תרגם אבנים יקרות, בעיקר אבני החושן, כגון: "נֶפֶף" (שם כח:יח) – "אֲזִמְרָגִדִין"; "שָׁבוּ" (שם יט) – "קֶנְפִירִי"; "שֵׁהֶם" (שם כ) – "פְּנִתִירִי".

* הרב ד"ר רפאל ב' פוזן עומד בראש "מכון פרשגן" לחקר תרגום אונקלוס. גימלאי המחלקה לתנ"ך והמדרשה לנשים ומרצה במרכז ללימודי יסוד ביהדות.

¹ לקריאה מרוכזת ראו בספרי "פרשגן – ביאורים ומקורות לתרגום אונקלוס, בראשית", ירושלים תשע"ב, עמ' 826 (לפסוק "קְלָפוֹת שְׂמֵלֹת" [בר' מה:כב]); דב רפל, תרגום אונקלוס, תל אביב תשמ"ה, עמ' 162. הקטע הראשון (דגלו – טקסיה) לקוח מספרי "פרשגן" לבמדבר שבכתיבה. גם שאר המילים שבמאמר יתבארו במקומן בכרכי "פרשגן" לשמות-דברים, העומדים להופיע בשנים הקרובות.

² המעבר של משמעות המונח "דגל", מיחידה צבאית גדולה ל"אות מצויר על אריג", התרחש כנראה לאחר תקופת בית שני, והוא ניכר בתרגום המיוחס ליונתן, שאצלו "טיקסא" משמש בשתי ההוראות: "גבר על טקסיה באתון דמסתמנין על טיקסיהון לבית אכהתהון". הראשון – "גבר על טקסיה" הוא כתרגום אונקלוס – יחידה צבאית, והשני – "דמסתמנין על טיקסיהון", הוא במשמעו שבימינו: טקסטורה = texture = מרקם.

³ ראו במילון התלמודי של יעקב לוי, כרך א, עמ' 318: J. Levy, *Wörterbuch Über die Talmudim und Midrashim*, Berlin and Wien 1924

⁴ כמוכח מפירושו כאן: "באתת – כל דגל יהיה לו אות מפה צבועה תלויה בו. צבעו של זה לא כצבעו של זה... ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו". "אות" הוא "דגל" שבימינו, "מפה צבועה תלויה בו", אבל "דגל" הוא המחנה הצבאי. וכן כתב בביאור הש"ס: "והדגלים, ג' פרסאות זה מחנה ישראל" (סוטה כ:). ומצינו "וַיִּדְגְלוּ עָלֵי אֶהָבָה" (שה"ש ב:ד), אך שם הוראת "דגל" אינה ברורה.

⁵ לשני הנוסחים ראו קליין, עמ' 89: M.L. Klein, *The Massorah to Targum Onqelos*, N.Y. 2000. אבל הרב צוברי ב"פרשה מפורשה" קיים גרסת אֲצֵטֵלֶן (בצד"י) על פי נוסחי תימן עתיקים ותמך דבריו מן המשנה: "קורא באצטלית לבן משלו" (יומא ז, א). ראו: הרב יוסף צוברי, *חמשה חומשי תורה עם תרגום אונקלוס*... הנקראים... פרשה מפורשה... ועליהם חונים... חיבורים נפלאים הנקראים בשם "מסורת מדוייקת" על דיוקי נוסחות המקרא... "מסורת מפורשת" על דיוקי התרגומים ונוסחותיהם, א-ג, בני ברק תש"ס.

השאלה המתבקשת: מה ליוונית אצל תרגום אונקלוס, שנועד לדוברי ארמית? אלא שהשימוש במילים יווניות אינו חידוש של אונקלוס. הוא מצוי גם במשנה ומשקף את חדירת היוונית לתחומי חיים שונים, ואפילו לעבודת המקדש, כגון: "בשלש קופות של שלש סאין תורמין את הלשכה וכתוב בהן אלף בי"ת גימ"ל. רבי ישמעאל אומר: יוונית כתוב בהן אלף בית"א גמל"א" (משנה שקלים ג, ב). ופירש ר' עובדיה מברטנורא: "יוונית כתוב בהן – היו רגילין ביוונית". ואף כאן יש לשאול: מה ליוונית ולעבודת המקדש? ואולם עיון נוסף באונקלוס מלמד שהמונחים היווניים שבתרגומו (שנתבארו במקומם) קשורים בעיקר בעושר ובשלטון: תכשיטים, מאכלים מיוחדים וצבא. מוכח אפוא שהיוונית התקבלה כשפת דיבור של השכבות העשירות כמו שציינו כבר המפרשים,⁶ ועל כן נכללו מונחים אלה גם בתרגומו העממי של אונקלוס שנועד להמוני העם.⁷

⁶ כגון רש"י, בבא קמא פג. : "חכמת יונית – בני פלטין הקרובים למלכות מספרין בה". תויו"ט לשקלים ג, ב: "מגדולי וחשובי העם היו מכירים בלשון הקודש. ואף רבי ישמעאל דסבירא ליה יוונית היה כתוב עליהן – לא מפני שכולם מקטנם ועד גדולם היו מורגלין בכך אלא שהיו מורגלין בו כמו בלשון הקודש".

⁷ כרש"י (מגילה כא:): "ובנביא אפילו אחד קורא ושנים מתרגמין, שהתרגום אינו אלא להשמיע לנשים ועמי הארץ שאינן מכירין בלשון הקודש. והתרגום הוא לעז הבבליים. ובתרגום של תורה צריכין אנו לחזור, שיהו מבינין את המצות".